

УДК 811.111'373.2

**Ономасіологія: проблематика, етапи становлення
та перспективи розвитку**

Курушкіна Т.М.

*Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов,
м. Горлівка, Україна*

Стаття присвячена розгляду одного з перспективних напрямків лінгвістики – ономасіологічного. Приділено увагу колу проблем, що охоплюються дисципліною, етапам її розвитку, а саме, етапам зародження, становлення та сучасному етапу розвитку, що характеризується розгалуженням ономасіології на декілька напрямків.

Ключові слова: *парадигматична теорія номінації, синтагматична теорія номінації, семантико-структурна ономасіологія, функціональна ономасіологія, тексто-комунікативна ономасіологія, когнітивна ономасіологія.*

Постановка проблеми. Сучасна епоха – це час своєрідного номінативного сплеску, різкого зростання активності процесу створення нових лексичних одиниць, повний лінгвістичний опис яких є неможливим без звернення до теорії номінації, що є, перш за все, пов'язаною з описом загальних закономірностей утворення мовних одиниць, взаємодії мислення, мови й дійсності у цих процесах, ролі людського фактора у виборі ознак покладених в основу номінації [3, с. 336].

Актуальність дослідження. Теорія номінації ставить перед собою глобальне завдання вивчення співвідношення оточуючого світу, мислення й мови, дослідження різноманітних засобів номінації, самого процесу перетворення фактів позамовної дійсності у набуток системи і структури мови [12, с. 3–4]. Як відзначає Ж. О. Вардзелашвілі: “Об’єктом номінативного аспекту теорії мови є всі номінативні засоби мови, утворені різноманітними способами; у світлі теорії номінації розглядаються питання системності слів не лише тільки у їх прямих, а й у переносних значеннях” [1, с. 62]. У сучасних лінгвістичних дослідженнях теорія номінації тісно переплітається з прагмалінгвістикою та когнітивною лінгвістикою, що надає змогу по-новому поглянути на різноманітні одиниці та типи номінації на матеріалі конкретного номінативного поля з позицій повсякденно-когнітивної та науково-когнітивної номінації [7, с. 5].

Теоретична база вчення про номінацію була сформована у працях таких видатних лінгвістів, як В. Г. Гак, О. С. Кубрякова, М. Е. Рут, В. М. Телія, І. С. Торопцев, А. А. Уфимцева, Б. О. Серебренніков [12; 6; 9; 10]. На сучасному етапі розробка положень теорії і практики номінації послідовно проводиться у працях О. О. Селіванової, М. М. Полюжина, Н. І. Панасенко [8; 5; 4].

Мета статті полягає у спробі системно описати коло проблем, що охоплюються ономасіологією, дати аналіз етапам зародження, становлення та сучасного розвитку дисципліни, окреслити перспективи розвитку її напрямків.

Сучасна теорія номінації охоплює та вирішує широке коло питань: від пошуку закономірностей концептуалізації та категоризації людського досвіду, встановлення кореляції знання та значення лексичних одиниць, когнітивної інтерпретації цілісного поняття акту номінації та умов його здійснення, поняття ономасіологічної структури вторинних одиниць номінації та відображення у результатах номінації змін у концептуальній картині світу мовного колективу до питань варіювання номінацій у лексичній структурі тексту.

Розбіжність сфер дослідження дає мовознавцям можливість виділяти парадигматичну та синтагматичну теорію номінації [7]. Парадигматична теорія номінації вивчає процеси словотвору та процеси створення зв'язаних словосполучень і знаходиться у тісному зв'язку з лексикологією та лексикографією. Вона залучає до сфери аналізу питання семантики й синтаксису як основу для семантико-синтаксичної реконструкції похідних слів. Синтагматична теорія номінації аналізує закономірності когерентності та когезивності дискурсу, референції, анафори й катафори, комунікативної перспективи висловлювання.

Отже, спектр проблем, які охоплює теорія номінації, зумовлює набуття нею статусу особливої наукової дисципліни, що проектується у різні лінгвістичні дисципліни, а саме словотвір, лінгвосеміотику й ономасіологію.

Історія інтересу дослідників до таємниці створення нового імені налічує багато сторіч. В. П. Даниленко виділяє в історії ономасіологічного напрямку три етапи: етап зародження (античність, Середні віки та епоха Відродження), етап становлення (Новий час та XIX ст.) та сучасний етап [2, с. 14]. О. О. Селіванова доповнює цю періодизацію найсучаснішим етапом, що склався на межі XXI сторіччя, коли ономасіологія отримала нові вектори дослідження, пов'язані зі становленням когнітивно-дискурсивної парадигми [8, с. 140].

О. П. Рябко визначає найсучасніший етап як посткласичний, зважаючи на те, що у зв'язку з виникненням когнітивної науки в цілому й когнітивної лінгвістики зокрема, класична теорія номінації переходить у посткласичний період свого становлення, коли процеси парадигматичної та синтагматичної номінації починають розглядатися з позицій когнітивної методології, в межах якої домінуючим стає вивчення мотивації [7, с. 42].

Проте шлях у напрямку розуміння принципів й процесів створення нового найменування починається ще задовго до створення найпримітивніших лінгвістичних теорій. З прадавніх часів людина, що ще не вміла ані читати, ані писати, давала найменування об'єктам оточуючого світу, собі та тим, хто її оточував, асоціюючи певні зовнішні характеристики з певною звуковою оболонкою. Дослідники погоджуються, що ономасіологічний напрям бере свій початок з філософії мови Платона та Аристотеля, яких цікавили перш за все проблеми словотвору та створення фраз [8; 2]. У період античності теорія номінації становила важливу частину філософії, адже одним з найбільш актуальних питань останньої було питання про природу мови. Виділялося дві сфери проблем: перша стосувалася визначення зв'язку того, хто дає наймення, і імені, друга – зв'язку імен і речей.

В. П. Даниленко, даючи опис етапу зародження, наголошує, що справжніми творцями підґрунтя ономасіологічного напрямку в європейській лінгвістиці стали модисти, роботи яких були спрямовані на ономасіологічну переорієнтацію традиційної семасіологічної граматики, що мала за першооснову роботи александрійців Діонісія та Аполонія. Модисти вважали, що метафізичне вивчення форм існування речей та

логічне дослідження способів розуміння цих форм повинні передувати граматично-муну вивченню мови. Вони співвідносили філософські категорії існування та мислення і перетворювали їх у ономасіологічні [2, с. 14].

Розвиток дисциплінарно-методологічної структури ономасіології у Новий час та у XIX сторіччі проходив нерівномірно: дослідницька робота в основному зосереджувалась у сфері класифікації частин мови та актуального поділу речення [8, с. 140].

Початок ономасіологічного вивчення мовних знаків був закладений австрійськими вченими Г. Шухардтом та Р. Мерінгером у науковому журналі “Wörter und Sachen”, де Г. Шухардт обґрунтував ідею, що поняття “рiч” розповсюджується на живі та неживі предмети реального та нереального світу, на дії та стан, а задля повного з’ясування співвідношення між словом та річчю слід розглядати їх паралельно як у стані спокою, так і у розвитку, довівши таким чином, що історія слів є одночасно і історією тих, хто ними користується, тобто людей [11, с. 203].

Вочевидь, основні положення ономасіології виникли раніше, ніж ця дисципліна отримала самостійний статус і термін на позначення, перша ж робота, в якій ця дисципліна була виділена і поіменована, належить А. Цаунеру, який у 1903 році, досліджуючи назви частин тіла в романських мовах, писав: “Ми маємо у мовознавстві два взаємодоповнюючих розділи, один з яких виходить з зовнішнього, від слова і задає питання, яке поняття є пов’язаним зі словом, яке значення слову належить, звідси – семасіологія, інший бере за початковий пункт поняття та встановлює яке позначення, найменування має мова для цього поняття, звідси – ономасіологія” [16, с. 339].

Надалі розвиток ономасіологічного напрямку є тісно пов’язаним з іменем чеського дослідника М. Докуліла. Основні принципи ономасіологічного підходу до словотвору були сформульовані вже у праці 1958 року, монографія ж 1962 року видання стала своєрідним ономасіологічним маніфестом. У ній дослідник обґрунтував думку, що узагальнена картинка позамовного об’єкту обробляється у людській свідомості за правилами номінації притаманними певній мові. В той час як ці правила (та їх формальні показники) різняться в різних мовах, концептуальна основа самого акту номінації є незалежною від мови. Створення похідного слова у розумінні М. Докуліла – це підведення позначуваного під одну з базових категорій людського досвіду, що формує ономасіологічний базис позначуваного, якому приписується певна ономасіологічна ознака. Виразником ономасіологічного базису виступає суфікс, а виразником ознаки – основа.

Як бачимо, ономасіологія як самостійна лінгвістична область вивчення слів як засобів позначення зі своїм власним предметом та методами дослідження виділилася з семантики лише у 50-х роках XX ст. Проте розвиток її до середини 70-х років XX ст. не можна назвати інтенсивним. Активізація відбувається з виходом у 1977 році фундаментальної для ономасіологічних досліджень колективної монографії з мовної номінації та видів найменувань у обсязі двох книжок. У її створенні взяли участь Б. О. Серебренніков, А. А. Уфiмцева, В. Г. Гак, Г. В. Колшанський, В. М. Телiя, О. С. Кубрякова та інші лінгвісти. У роботах дослідників було розглянуто особливості процесів номінації та її одиниць на кожному з рівнів мови, типи та види лексичної номінації та її мовної техніки, процеси словотворчої номінації, обговорено закономірності номінації у зв’язаному тексті. Набули висвітлення і основні аспекти мовної номінації, а саме лінгвістичний, пізнавальний, семантико-типологічний.

У зазначений період, безперечно, під впливом комунікативно-функціональної лінгвістичної парадигми, відбувається розширення меж ономасіології: від вивчення номінативної функції лише іменників ономасіологія переходить до розгляду всіх по-

внормованих частин мови, від окремих повнормованих знаків – до комбінаторики знаків та їх поєднання у межах одиниць різної структури, від вивчення процесу створення нових назв – до аналізу позначення цілих ситуацій та до розгляду одиниць, що характеризуються предикативністю [3]. Відповідно до цього О. С. Кубрякова вважала доцільним виділяти у теоретичній ономасіології лексичний, синтаксичний розділи та розділ дериваційної ономасіології.

В останній чверті минулого століття теоретичні засади ономасіології і її дослідницька методологія формувалися під впливом успіхів психолінгвістики, психології мовлення, лінгвокультурології, лінгводидактики, філософії мови, що, безперечно, сприяло тому, що на сучасному етапі свого розвитку ономасіологія виходить за межі лінгвістичної семантики і набуває пошуково спрямований інтегративний характер. Широке коло досліджуваних проблем та явищ, різноманіття підходів сприяло розгалуженню ономасіології на декілька напрямків. О. О. Селіванова виділяє наступні дослідницькі напрямки ономасіології: 1) семантико-структурний; 2) функціональний; 3) текстово-комунікативний; 4) когнітивний [8].

Зважаючи на актуальність когнітивного ракурсу розгляду номінативних процесів, засади когнітивного напрямку ономасіології реалізуються у Східній Європі декількома лінгвістичними школами. Так, у Росії когнітивно-ономасіологічні дослідження здійснюються в межах наукової школи О. С. Кубрякової, яка загалом скерована на пошук закономірностей відображення в ономасіологічних структурах пропозиційної інформації. В Україні послідовниками школи О. С. Кубрякової стали О. О. Селіванова, Н. І. Панасенко, М. М. Полюжин, С. А. Жаботинська, які створили свої наукові школи. Бельгійський дослідник Д. Хейраартс, німецькі дослідники Ю. Гжерга, П. Кох та А. Бланк представляють східноєвропейську школу когнітивної діяхронічної ономасіології. Засновники цього напрямку А. Бланк та П. Кох у праці “Historical Semantics and Cognition” обґрунтовують актуальність напрямку таким чином: “поєднання діяхронічної лексикології з ономасіологією та застосування її до більш ніж однієї мови надасть нам змогу показати емпірично, які уявлення є притаманними одній мовній спільноті, а які можна вважати універсальними і такими, що відповідають біологічному налаштуванню людини у сприйнятті світу. Когнітивна ж ономасіологія надасть змогу зазирнути глибше у те, як працює наш розум” [13, с. 11].

У дослідженнях представників бельгійської, німецької та словацької ономасіології представлення її напрямків суттєво різняться від описаного вище. Так, у своїх працях словацький мовознавець П. Штекауер [15] виділення напрямків ономасіологічних досліджень базує на протиставленні певних аспектів. Перша дихотомія стосується опозиції *синхронічний – діяхронічний* аспект, друга побудована на протиставленні *емпіричний – теоретичний*. Досить часто ці аспекти комбінуються. Так, емпірична ономасіологія вивчає різні способи вираження певного концепту у різних мовах (синхронічний підхід) та/або етимологію цих засобів вираження та їх зміни з плином часу (діяхронічний аспект). [15, с. 208].

Концептуальну ж мапу сучасної ономасіології бельгійський лінгвіст Д. Хейраартс бачить побудованою на таких розбіжностях:

1. розрізнення структурної та прагматичної ономасіології;
2. розрізнення кількісних та якісних аспектів лексичних структур;
3. розрізнення реферативного та нереферативного типів значення;
4. розрізнення лексикогенетичних та соціолексикологічних механізмів;
5. розрізнення синхронічної та діяхронічної ономасіології [14].

Висновки. Як бачимо, на сьогодні ономазіологія як наука є одним зі швидко прогресуючих перспективних розділів мовознавства, що допомагає виявити витoki появи самої мови, особливості світосприйняття різними народами, що відображаються у специфіці самої мовної картини світу.

Подальшою *перспективою* нашого дослідження вбачаємо аналіз репрезентації семантичних зв'язків між морфемами похідного слова за допомогою тернарної ономазіологічної структури або моделі ономазіологічної структури, що був розроблений у межах структурно-семантичного напрямку ономазіології.

Список літератури

1. Вардзелашвили Ж. А. К вопросу о толковании термина «номинация» в лингвистических исследованиях / Ж. А. Вардзелашвили // Славистика в Грузии. – 2000. – № 1. – С. 62–68.
2. Даниленко В. П. Ономазиологическое направление в грамматике / В. П. Даниленко. – Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1990. – 348 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Панасенко Н. И. Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономазиологического и когнитивного анализа) / Н. И. Панасенко. – Черкаassy, Брама-Украина, 2010. – 452 с.
5. Полюжин М. М., Омельченко Л. Ф. Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке: учебное пособие / М. М. Полюжин, Л. Ф. Омельченко. – Ужгород : Закарпатье, 1997. – 99 с.
6. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке / М. Э. Рут – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1994. – 148 с.
7. Рябко О. П. Сложноструктурные флоронимы в английском языке: когнитивно-фреймовая и мотивационно-номинативная интерпретация : дис доктора філол. наук : 10.10.04 / О. П. Рябко. – Пятигорск, 2003. – 340 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
10. Торопцев И. С. Предмет, задачи, материал и методы ономазиологии / И. С. Торопцев // Проблемы ономазиологии / под ред. проф. И. С. Торопцева. – Орёл : Изд-во Курск. пед. ин-та, 1974. – Вып. 1. – С. 3–75.
11. Шухардт Г. Вещи и слова / Шухардт Г. // Избранные статьи по языкознанию. – М., 1950. – С. 203.
12. Языковая номинация (Общие вопросы) / [А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова и др.]; под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. – М. : Наука, 1977. – 360 с.
13. Blank A. Why do new meanings occur? A cognitive typology of the motivations for lexical semantic change // Historical Semantics and Cognition / ed. By A. Blank, P. Koch. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 61–89.
14. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / D. Geeraerts. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 362 p.

15. Stekauer P. Hand-book of Word-Formation / P. Stekauer, R. Lieber. – Springer, 2005. – 466 p.

16. Zauner A. Die romanischen Namen der Korperteile / A. Zauner // Romanische Forschungen, XIV, 2. – Berlin, 1903. – S. 339–530.

Курюшикіна Т. Н. Ономасіологія: проблематика, етапи становлення і перспективи розвитку // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1.332-337.

Статья посвящена рассмотрению одного из перспективных направлений лингвистики – ономасіології. Уделяется внимание кругу проблем, который охватывается дисциплиной, этапам её развития, а именно, этапу зарождения, становления и современному этапу, который характеризуется разветвлением ономасіології на несколько направлений.

Ключевые слова: *парадигматическая теория номинации, синтагматическая теория номинации, семанτικο-структурная ономасіологія, функциональная ономасіологія, тексто-коммуникативная ономасіологія, когнитивная ономасіологія.*

Kurushkina T. M. Onomasiology: range of problems, periods of formation and perspectives of development // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P.332-337.

The article focuses on the study of one of the most perspective schools of modern linguistics – onomasiology. Attention is paid to the range of problems which are studied by the discipline, periods of its formation notably the periods of initiation, formation and modern period which is characterized by its branching into several schools.

Key words: *paradigmatic theory of designation, syntagmatic theory of designation, semantic-structural onomasiology, functional onomasiology, communicational onomasiology, cognitive onomasiology.*

Поступила до редакції 19.03.2012 р.